

JEL-KÉPES ÉS VALÓSÁGOS KAPCSOLATOK

Birodalmak és fundamentalizmusok a globalizációban

Kiss Endre

andkiss@hu.inter.net

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2019.3.103

Absztrakt

A globális „impérium”-ok kölcsönös és körkörös versengése olyan új jelenség, amely határozott időbeli fáziskéséssel másodlagos jelenséggé artikulálódik az első vonalat képviselő többszintű globális együttműködés mögött. A „második” vonalnak ez a körkörös versengése új típusú háború. Ezt a háborút nem harcoló hadseregek vívják és nem frontális összeütközések jellemzik. A körkörös küzdelemnek ez a növekvő jelenléte kiolthatja a tudatban a globális együttműködés evidenciáit. A második vonal e kölcsönös versengése annyira a politika és a nemzetközi élet alapjelenségeiből indul ki, hogy hajlamosak lennénk azt gondolni, hogy csak igen távoli lehetőség lenne e küzdelemnek az ideológiák vagy a civilizációk harcával való összekapcsolódása. Ez a két versengés azonban mára már összekapcsolódott. Mindezzel már a fundamentalizmus is történetének új korszakába lépett.

Kulcsszavak

globális „birodalmak”, a második vonal körkörös küzdelme, új típusú háború, háterszág

SYMBOLIC AND REAL CORRESPONDENCES

Empires and Fundamentalisms in the Globalization

Endre Kiss

Abstract

Our thought process is concerned with the new phenomenon of the mutual competition of the global „empires”. It is about a competition that comes true as secondary phenomenon behind the phenomenon of a multi-strata global cooperation on the first line. This rivalry is not characterized by combatting armed forces or frontal clashes. This rivalry is rather determined by the idea of weakening, if possible, the opponent. The supposed and hypothetical victim role of the hinterland becomes a reality in this context very sharply. The imperial conflicts of the second line (behind the global cooperation that constitutes the first line) adopt always clear ideological-philosophical forms in any of their constitutions.

Keywords

mutual competition of the global „empires”, second line rivalry, clash of civilizations

JEL-KÉPES ÉS VALÓSÁGOS KAPCSOLATOK

Birodalmak és fundamentalizmusok a globalizációban

Kiss Endre

A specifikusan imperiális viszonyok a globalizáció világában az egyes aktori szerepben lévő államok egymással vívott versenyének elvén át érvényesülnek egy, a globalizáció egészének makrószintjén még mindig valamilyen mértékben megvalósuló együttműködés keretében.

Az „imperiális” jelző nem véletlen vagy tradicionális megjelölés, amely bizonyos jelenségeket időtlen általánosságban lenne hivatott jelölni. A globalizáció szövegösszefüggésében az „imperiális” azt a specifikusan új relációt jelenti, amelyet Huntington a *clash of civilizations* jelenségében már akkor éleselméjűen leírt, amikor a világ nagy része még bizakodással tekintett az 1989-cel kinyíló új történelmi korszakra és mélyen meg volt győződve arról is, hogy felépül a nemzetközi élet új rendje, megszerveződik egy új ENSZ, megváltozik a Biztonsági Tanács összetétele, új életet lehelnek a halódó UNESCO-ba, és nem hezitálnak komoly viták tárgyává tenni az immár nem létező kommunizmus ellen létrehozott NATO jövőjét sem.

Ha nem is kitörő örömmel, a világnak azóta már be kellett látnia, hogy a civilizációk Huntingtonnál szükségszerűen imperiális harca (amiket e szerző még jámbor „különbségek”-ként aposztrofált) napjainkra immár önbeteljesítő jóslatnak bizonyult.

Az imperiális dimenzió növekvő jelentőségének érzékelése, majd szükségszerűen egyre komplexebb elemzése semmiképpen sem jelenti azt, mintha a globalizációt ez a dimenzió a kizárólagosság nagyságrendjében jellemezné. A globalizáció, mint sajátos teoretikusan jellemezhető világállapot amúgy sem jellemezhető a történeti folyamatoktól függetlenül egy-egy kiemelkedő vonással.

A viszonyok gyors változása közepette az imperiális viszonyok változásai részben önmagukhoz viszonyítva válhatnak fontossá, részben a maguk viszonylagosságában, a globalizáció többi legfontosabb dimenziójához viszonyítva. Mivel az imperiális szereplők a globalizáció aktoriális oldalának kiemelkedő képviselői, a globalizáció imperiális dimenziója önmagában is erőteljes alátámasztását jelentheti az aktoriális karakter különleges jelentőségének.

Az imperializmus aktuális szövegösszefüggésében új módon keveredik, helyenként egyenesen egyesül is az aktoriális történés objektív és szubjektív oldala. A dinamikus tér strukturális lehetőségeit az egyes aktorok kihasználják, vagy nem használják ki.

A globalizáció imperiális dimenziójának előtérbe kerülése a 2000-es évektől minden, csak nem magátólértetődő. Későbbi korok kutatója törheti majd a fejét azon, hogy 1989 után az imperiális dimenziót közvetlenül már alig, vagy egyáltalán nem vették fel a politikai és

filozófiai kommunikációba. A történelmi pillanat eufóriája olyan világot vízionált, amely egyszer s mindenkorra megkönnyebbülve iktatta ki az imperiális gondolkodást és gyakorlatot az immár egységesen demokratikussá és liberálissá váló univerzumból. Ehhez tartozik az a körülmény is, hogy maguknak az ebből a szempontból legfontosabb globális aktoroknak is időre volt szükségük ahhoz, hogy új profilt alakítsanak ki önmaguk számára vagy akár, mint Kína, tudatosan építsék ki új identitásukat.¹

A globális „impérium”-ok kölcsönös és körkörös versenge olyan új jelenség, amely határozott időbeli fáziskéséssel másodlagos jelenségeként artikulálódik az első vonalat képviselő többszintű globális együttműködés mögött. A második vonalnak ez a komplex, körkörös versengése gyakran aszimmetrikus formákat ölt. De kinek a kárára folyik a globális aktorok e körkörös és kölcsönös versengése?

A második vonalnak ez a körkörös versengése magától értetődően foglalja magában a gazdaságot. Természetesen nagyon is ügyelnünk kell arra, hogy a gazdasági verseny mindnapos valóságának elemeit csak abban az esetben minősítsük e körkörös versengés elemének, ha azt igazolni tudjuk. A kutatás és reflexió számára ebből a konkrét helyzetből annyi marad lényeges, hogy lesznek számára olyan gazdasági mozzanatok, amelyek részei a második vonal e versengésének és lesznek olyanok, amelyek esetében ez a felvetés irreleváns.

A „második” vonalnak ez a körkörös versengése új típusú háború. Ezt a háborút nem harcoló hadseregek vívják és nem frontális összeütközések jellemzik. Ezt a versengést az az alap gondolat vezérli, hogy az ellenfelet (néhány ellenfelet, minden ellenfelet) gyengítsék, legyen szó akár materiális, akár szimbolikus, akár pedig virtuális vagy propagandisztikus akciókról. A második vonalban folyó körkörös versengés normál állapota az egyes globális államok háttérzuga ellen irányul. Nem a versenytársak elitje vagy más kiemelkedő csoportja tűnik valószínű vesztesnek, hanem a „háttérzuga”, a részt vevő, ugyancsak globális „imperialis” szereplők mindennapi élete, reprodukciójának feltételei.

„Ellen-világba” kerültünk: a jól fizetett professzionális (köznyelven: zsoldos) katonák fajlagosan sokkal alacsonyabb szintű veszélyben forognak, mint a szankciókat elszenvedő országok szegény népessége vagy éppen azok, akiket egy-egy eltévedt rakéta vagy drón talál fel.

Egy olyan gazdasági lépés, amely változásokat hoz a nyersanyagárakban, megváltoztatja a tőzsde prioritásait vagy módosítja a piacok viselkedését, megváltoztatja a második vonal körkörös versengésének állását. Bizonyos határok között ez a versengés nem is feltétlenül válik láthatóvá a globális kommunikációban, nem is feltétlenül érinti láthatóan az univerzális együttműködést („első vonal”) és sokszor még csak nem is konfliktusként élük át azokat. Igen gyakran maguk az egy-egy konkrét lépés vagy akció áldozatai nem is tudják, hogy az őket sújtó csapás honnan érkezett és mit jelent.²

Ebben az összefüggésben a Wiki-Leaks jelenségvilága és nem utolsósorban a Snowden-ügy semmiképpen sem kivételes esemény. Az lenne éppen a meglepetés, ha a szóbanforgó globálisan „imperialis” aktorok nem irányítanának egymás ellen körkörösön hasonló akciókat.

¹ A globális aktorok önkeresése gyakran ölti az *identitás-keresés* formáját. Kína a globális korszakban már bizonyosan „impérium” volt, ez azonban igen sokáig megmaradt virtuálisnak, amíg mindez az új évezred elején hirtelen felgyorsult, ami bizonyosan nem volt független a vezetők stratégiájától. Ettől nem teljesen független, de ezzel nem azonos az ú.n. „identitás”-politika, amely az elmúlt évek új jelensége, jóllehet teoretikus feldolgozása a maga látszólagos „megértésé”-ben az új identitás-problémák iránt el akarja terelni a figyelmet az új imperialis összefüggésekről

² Érdekes igazolása és egyben továbbfejlődése e kölcsönös rivalitásnak, amikor az egymással versengő/kooperáló aktorok között a szokásosnál szorosabb kooperációk és szövetségek jönnek létre, amelyek – a versengésen és a kooperáción egyként belül – deklarálják, hogy egymáshoz közelebb állónak érzik egymást, mint a rivalitás/kooperáció többi szereplőjét.

Ami az ilyen esetek botrányszerű nyilvánosságra kerülésében olyan mérvű csalódást okoz, az nem is annyira a rituális utalás a *business as usual* állapotára, mint inkább az az igénytelenség, amivel még azt sem kísérelik meg, hogy a „második” vonalnak ezt a körkörös küzdelmét kapcsolatba hozzák az „első” vonal globális kooperációjával.

A körkörös küzdelemnek ez a növekvő jelenléte kioltja ebben a tudatban a globális együttműködés evidenciáit, egy sokkal gyorsabb, közvetlenebb, sőt nyersebb változatát hozza vissza egy olyan világnak, amely a globalizáció előtt nem is álmodhatott az univerzális együttműködés lehetőségéről.

Egy ilyen modell a maga általánosságában („mindenki harca mindenki ellen” – leegyszerűsített formában) látszólag nem mutat semmiféle specifikus vonást a globalizációt megelőző korszakkal összevetve. Az olyan mozzanatok, mint a Snowden-ügy, azonban nem csak a kölcsönös lehallgatás „normalitása”-t húzzák alá nem utolsósorban az új technikai eszközök szemszögéből. A „néma” háború más vonásai is érzékelhetővé válhatnak: a globális együttműködés jegyében szerveződő globális világ (az „első vonal”) körülményei között Snowdent el is rabolhatták volna.

Az „imperiális” aktorok e második vonalbeli rivalizációjának különleges eleme a fegyvergyártás és a fegyverkereskedelem. Józan ésszel elképzelhetetlen, hogy ez a jó akarattal a gazdasági és a gazdaságossági szempontokat szem előtt tartó kereskedelem rövid úton ne váljon a körkörös versengés részévé. A rendszerelméleti viszony a politikai és a gazdasági alrendszer között újra meg újra más megvilágításban léphet fel. Egy elvont globalizáció-értelmezés összefüggésében a politikai alrendszer viszonylagos leértékelését kellett megállapítanunk, miközben a második vonal e kölcsönös versengésében gazdaság és politika már minden nehézség nélkül átmennek egymásba.

A „hátszág” feltételezett áldozati szerepe ebben az összefüggésben is igazolódik: ha használják ezeket a fegyvereket, azért (hiszen nincsen olyan népesség, aki ki tudna maradni a számos színezetű összeütközéstől), ha pedig nem használják a fegyvereket, akkor azok költségeit így vagy úgy az ő anyagi hozzájárulásukkal kell előteremteni.

Nem más a helyzet a reprezentációk és szimbólumok versenyével. Egy kínai olimpia, orosz rendezésű téli olimpia vagy brazil futball-világbajnokság racionális döntés eredményeként jöttek létre, az is kétségtelen azonban, hogy részei a globalizáció imperiális nagyságrendű aktorai közötti versenynek is a „második” vonalban. Az is kétségtelen, hogy e megrendezvények költségeit is a közelebről nem jellemzett „hátszág” fogja majd viselni, s amennyiben valamilyen anyagi nyereség is fűződik az ilyen szimbolikus rendezvényekhez, abból bizonyosan nem fognak részesülni.

Ez a második vonalbeli küzdelem olyan médiumnak bizonyul, mely olyan jelenségeket is képes felvenni magába, amelyek tőle teljesen függetlenül jöttek létre. Bizonyos tényezők esetében már ezért olyan jelenségeket is hajlamosak vagyunk e versengés részeinek tekinteni, amelyek kifejezetten helyi érdekeltségűek lehetnek. Ha Kuwaitban növekszik a civil lakosság elégedetlensége, és ehhez még a nőmozgalmak is csatlakoznak, ezt a folyamatot már lehetetlen helyi érdekűnek tekinteni, úgy váltak már a körkörös versengés részévé, hogy erről addig nem is vettünk tudomásul.

Az energia és az energiaellátás kérdése ugyancsak olyan terület, amelyen a decizív (akaratlagos) és a spontán akciók aligha választhatók el egymástól a második vonal körkörös versengésének szövegösszefüggésében. Ezen a területen a szó szoros értelmében egy lépést sem lehet tenni anélkül, hogy az ne hasson egy sor más szereplőre, s csak ez után jöhet még annak elválasztása, hogy mely dimenziói alakulhatnak ki a már szándékolatlan, másodlagos hatásoknak.

Újabb indirekt bizonyítéka a második vonal körkörös küzdelmeinek, hogy ezt számos esetben közvetetten tekintetbe veszik, és azt kommunikálják is. Létezik „fájdalomküszöb”, amit hallgatlagosan figyelembe vesznek, s ez időnként néha olyan valaminek a „fájdalomküszöbe”, amelyet egyébként a maga pozitív alakjában távolról nem mond ki senki. A lassan rendszeressé váló „drón”-háború vagy -háborúk ügyében megütheti a szemünket egy olyan mondat, hogy ezek irányításakor figyelembe veszik azt, hogy azok „ne hatoljanak át Kína területei fölött”.

Szinte szemünk előtt válik érzékeny területté olyan alapítványok, szervezetek és más közhasznú egyesületek támogatása, amelyeket pusztán a „máshonnan” érkező támogatás miatt nem az „első” vonal (tehát a globális kooperáció univerzalizmusa), de a „második” vonal körkörös küzdelmeinek szövegösszefüggésében ítélnék meg. Módszertani szempontból ez kivételesen értékes példa: itt a két megközelítés, és maga a változás éppen azok között a kategóriák között történik, amelyeket gondolatmenetünk középpontjába állítottunk.

Sajátos és ezen keresztül különleges szerep jut osztályrészül a tömegkultúrának, illetve még általánosabban, a tömegkommunikációnak. Ennek nemzetközisége minden megmaradt nyitott kérdés ellenére is befejezettnek tekinthető, ennek korlátozása csak szélsőséges hatalmi szóval képzelhető el. A második vonal körkörös küzdelmei olyan intenzitással vágtatnak keresztül a média csatornáin, hogy annak egyes részleteit lehetetlen érzékelni, arányait ugyanolyan lehetetlen áttekinteni. A körkörös küzdelemben sajátos aszimmetriát visz az a tény, hogy az amerikai és az amerikai típusú tömegkultúra jóval jelentékenyebben befolyálja a többi imperiális aktort, mint az számos ok miatt a fordított irányban lehetséges. Ez még akkor is így van, ha ez a fölény már nem határtalan, vagy a helyzet már nem egyoldalú.

Érdekes empirikus kutatásokat lehetne folytatni arról, hogy milyen hatással van éppen a második vonalnak erre a körkörös versengésére az a tény, hogy az információk harcában valamelyes kiegyenlítődés jöhetett létre. Sajátos önálló kérdést jelent ebben az összefüggésben, hogy a nagy csatornak nemcsak általában informálnak a „világ”-ról, de sokszor egy-egy másik világ történelmének, társadalmának vagy egyes aktorainak meghatározó értelmező és értelemadó tényeit is feldolgozzák. Ez (akár a legmagasabb művészi, akár a legdirektebb propaganda-szándékkal) persze korántsem előzmény nélküli, mégis új tartalmat és funkciókat nyer a második vonal e körkörös versengésében. Egy aktuálisan Che Guevaráról készített amerikai filmről jegyezték meg: „Mások mondják el a mi történeteinket”.

Az egyes globális „impérium”-ok ebben a második vonalban akár békésen, akár didaktikusan, akár analitikusan, akár egymás befolyásolása céljából már közvetlen kommunikációt is folytathatnak egymással. Így Amerikát egy lélegzetre nevezték „Mars”-nak és Európát „Vénusz”-nak, s az utalás valóságos szándékai senki előtt nem maradhattak kétségesek.

Amennyiben, kezdetben a „költségek” összefüggésében, a hátország szóba került (ami egyszerűen a nemzetközi kommunikáció beállítódásai és a médiafelületek szűkössége miatt meglehetősen ritka), arra is fel kell figyelniünk, hogy maga a „hátország” más társadalmi, szociológiai és szociális valóságot jelent a legtöbb itt szóban jövő globális szereplő mindegyikének esetében. Európa esetében ez a „hátország” minden, csak nem homogén, gyakorlatilag nemzetállamokból áll, *amelyek számára nagyonis eltérő módon osztják tovább a körkörös rivalizációból származó hátrányokat.*

Hátország és hátország között tehát alapvető különbségek vannak. Már az egyenlőtlen elosztás pusztán ténye és nagyságrendje is alapvető probléma, ami minden elemzésben önálló megoldandó problémákat vet fel. Ha például alaposan kiszámítaná valaki, hogy a nagy dicsőséggel „európai”-nak nevezett felsőoktatási politika Európán belül (mert nem csak európai játékosok lehetnek érintettek ebben) mely államoknak jó és melyeknek nem, megérthetjük e probléma nagyságrendjét.

Nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy vajon ez az új jelenség nem lép-e kapcsolatra azzal, amit közkeletűen az ideológiák vagy a kultúrák harcának neveznek (ismét Huntington!), s ami elemzésnek gyatra, jóslatnak pedig apokaliptikus volt már a kilencvenes évek első felében.

A második vonal e kölcsönös versengése annyira a politika és a nemzetközi élet alapjelenségeiből indul ki, hogy hajlamosak lennénk azt gondolni, hogy csak igen távoli lehetőség lenne e küzdelemnek az ideológiák vagy a civilizációk harcával való összekapcsolódása. S ez így is lenne, ha – mint ahogy érzékeltetni törekedtünk – időközben ez a kölcsönös versengés nem öltött volna már egyre komplexebb és átfogóbb formákat.

Ez a két versengés mára már összekapcsolódott. Helyes képet valójában csak akkor alkothatunk e folyamatról, ha észrevesszük, mennyi valóságos ideológia van azokon kívül is, amelyeket számba szoktunk venni. Az elmúlt korszakban mindezek az ideológiák, világnézetek, amelyek sok esetben egész vallásokkal, civilizációs egész-képzetekkel is azonosak, önmagukban is egyre fundamentálisabbakká váltak.

A helyzetkép két progresszíven emelkedő tendencia egymásba fonódásáról tanúskodik. Egyrészt, mint láttuk, a körkörös versengés egyre erőteljesebb és átfogóbb lesz, másrészt nagyszámú ideológia egy már-már ideológiamentesnek kikiáltott világban egyre erősebben fundamentalizálódik. A két folyamat egymásra találása e negatív folyamatok erősödését ígéri.

Mindezzel már a fundamentalizmus is történetének új korszakába lépett. Az egyes ideológiák és világnézetek hasonultak egymáshoz, önmagukhoz képest fundamentalistábbakká váltak, ebben a folyamatban küzdelmeik egymást erősítően hatnak a fundamentalizáló tendenciákra. A közszellem, a nyilvánosság köznyelve és ennek megfelelően a tömegkommunikáció majdhogynem észrevétlenül tolódik bele a fundamentalista struktúrákba, értékekbe és más stílusjegyekbe, az egyes politikai közösségekben a fundamentalizmusra hajló csoportok egyre közvetlenebbül artikulálják önmagukat, az azokat ellenzők kritikája egyre elnagyoltabb lesz, erejük gyengül, már csak azért is, mert a mindennapi politikai küzdelmekben egyre hátrébb sorolódik ez a kritika.

Kezdetét veszi az az eltolódás is, hogy társadalmi szereplők már nem mindig vannak tudatában bizonyos kijelentések valóságos jelentésének. A tematizálás fő vonala megváltozik. A világnézeti irányok alkalmazkodnak az új fő vonalhoz.

A globális „impériumok” körkörös, második vonalbeli harca (hangsúlyozzuk, hogy az „impérium” itt metaforikus jelölése egy sajátos globális állam-típusnak) és a gyakran hangoztatott „civilizációk” harca erőteljesen útban vannak ahhoz, hogy egyre szélesebb felületeken összenőjenek. Számos politikai akarat alakítja ezt a folyamatot, mégis látnunk kell, hogy az amúgy is hatalmas általánosságokban mozgó „gyűjtő” ideológiák egyre pontatlanabb, tudományelméleti és ideológiakritikai, de tudásszociológiai szempontból is egyre azonosíthatatlanabb és véletlenszerűbb tartalmakat és üzeneteket fogalmaznak meg. A fundamentalizmus kikovácsolásának útján valamilyen stádiumban tartó ideológiák egyre sikeresebben képesek ellátni magas politikai funkciójukat, azaz látható eredményekkel integrálják az egyre szélesebb, egyre eltérőbb kulturális és politikai alapokkal rendelkező, egyre megingatottabb társadalmi és szociális csoportokat. Ennek következtében annál közömbösebb lesz valójában a fundamentalizmusok konkrét tartalma, és annál könnyedebben léphetnek kölcsönhatásra a körkörös versengés eredetileg mindenféle ideológiától, de különösen mindenféle fundamentalizmustól távol álló „impériumok”-kal.

Igazi nagyvonalúsággal jellemzi a köznyelv immár nemcsak a fundamentalizálódó ideológiákat, de már magukat a birodalmakat is. A Gorbacsov-utáni Oroszországot máig nem tudják tipológiai kategóriába sorolni. Kína sem jár sokkal jobban, hol kommunizmusa, hol neoliberalizmusa alapján ítélik meg (és el). Kínos igyekezettel keresnek olyan megkülönböztetéseket, amelyek az egy csoportba tartozó Európa és Amerika között lehetséges (a már emlí-

tett kreatív ötlet Marssal és Vénusszal erről a szükségletről árulkodik). Az ezer sebtől vérző Egyesült Államok e civilizációs nyelv szerint száguldó siker-hatalom.

A birodalmak másodlagos versengésén és a fundamentalista ideológiák küzdelmének összenövése komolyan veendő veszélyeket rejt magában. Az első veszély intellektuális természetű, és részben az előzőekben már utalnunk is kellett rá. Egy „impérium”-nak (használjuk bármilyen metaforikusan is ezt a kifejezést) egy „civilizáció”-val, „világnézet”-tel, „vallás”-sal vagy „kulturá”-val való közvetlen és maradéktalan megfeleltetése nem egyszerűen megdöbbentő szimplifikálás, de intellektuális botrány is (amely ugyancsak vissza száll Huntington fejére, de legalább annyira azokéra is, akik a legmértvadóbb csatornákon nem mondták ki időben ezt a nyilvánvaló tény). Egy ilyen horderejű egyszerűsítés önmagában is a legnagyobb veszélyek közé tartozik. De még elmélyült érvelésre sincs szükség a tézis kivételes színvonaltalanságának demonstrálására. Ez a kijelentés *mutatis mutandis* annak felel meg, mintha valóban azt gondolnánk, hogy a Római Birodalom rómaiakból állt, akik magától értetődően a Római Birodalom civilizációját, világnézetét, vallását és kulturáját képviselték...

Egy ilyen szélsőséges leegyszerűsítés a globális viszonyok értelmezésében minden biztonnal önbeteljesítő jóslattá is válik. A globális világot ugyanis nem sokkal ezelőtt még szélsőségesen komplex, történelem utáni, posztmodern, posztindusztriális, információs vagy éppen tudásalapú világként képzeltük el. Könnyű ezek után elgondolni, hogy mi történik, ha ugyanezt a valóságot kezelésbe veszi a szélsőségesen leegyszerűsítő, premodern, preindusztriális, történelem előtti fundamentális tudás.

Az egymással vívott körkörös küzdelem ebben a környezetben természetes ugrással átsap a saját társadalom ellen folytatott erőfeszítésbe is – a saját társadalom meglévő, s mint láttuk, már-már véglegesnek érzett pluralitása akadálynak bizonyul a külső ellenfelekkel folytatott versenyben.

E kettős rivalizáció járhat azzal a hatással is, hogy a közvélemény, de akár a hivatásos politika számára is észrevétlen vagy akár észrevehetetlen sebességűre kapcsol az ellentétek éleződése. Mivel a politika és a nyilvánosság részterületeinek képviselői igazán alaposan csak saját szemszögükből érzékelik a folyamatokat, a két nagy versengés összekapcsolódása, esetleg már egy kialakuló ellenségkép-képződés az összefolyamatok szintjén sokáig észrevétlen is maradhat. Az ideológiai összecsapások veszélye megnőhet.

Az egyes, metaforikusan, „impériumok”-nak nevezett nagy globális szereplők egyre több elemmel kiegészülő versengését tehát az egyes nagy régiók belső fundamentalizálásának tendenciája kíséri. Ebből a szempontból pedig az 1989 utáni történelem, azaz a tiszta fogalma szerint vett globalizáció korszaka meglehetősen védtelen helyzetben van. A minősített demokráciának is lehetnek korszakunkban fundamentalista elemei, miközben a minősített fundamentalizmusnak is lehetnek kvázi-demokratikus elemei.

Jóval problematikusabb tény, hogy az eddig kialakult nagy szembenállások akaratlan előnyt alakítottak ki a fundamentalizmusok számára. Amíg a „Nyugat” számára (most így foglalva össze az egyik globális „impérium”-ot) 1989 után bevallottan vagy nem-bevallottan a kommunizmus volt az első számú fundamentalista ellenségkép, addig a „Kelet” számára (most ebben a logikában foglalva össze egy konkrét „impérium”-típus szereplőt) ugyanígy a liberalizmus volt az első számú fundamentalista ellenségkép. A két alapvető ellenségkép sajátos szereposztás is. *A szerepeknek ebből az elosztásából „Nyugat”-on is, „Kelet”-en is ki-marad a fundamentalizmus.* Ez a típusú együttállás olyan helyzetet teremt, ami „megfelel-kezik” a fundamentalizmusról. Eközben az antikommunizmus és az antiliberalizmus ráadásul paralizálja is a kommunizmus és a liberalizmus eredendő antifundamentalista energiáit.